

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਾਵਿ
ਦਾ
ਇਤਿਹਾਸ

ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ

ਤਤਕਰਾ

ਆਦਿਕਾ

9

ਕੂਮਿਕਾ

11

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

15

ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਤਸਵੱਫ

- ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਾਧਨਾ-ਪੱਧਤੀ
- ਸੂਫੀ ਮਤ, - ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ
- ਸੂਫੀ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼, - ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਅਨੁਸਾਰ
- ਇਕ ਸੂਫੀ ਦਾ ਅਦਬੀ-ਸ਼ਊਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ
- ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼

49

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਮਸਊਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

- ੳ. ਇਸਮਾਈਲੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਵਿ
- ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਸਮਾਈਲ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿਲਸਿਲਾ
 - ਜੌਨ ਏ. ਸੁਬਹਾਨ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਖੰਡਨ-ਮੰਡਨ
 - ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ
 - ਸੱਯਦ ਨੂਰੁੱਦੀਨ ਉਰਫ ਸੱਯਤ ਸਾਦਾਤ
- ਅ. ਸ਼ਮਸੀ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਵਿ

58

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਜ਼ਿੰਦੀ ਸਿਲਸਿਲਾ (ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਤੇ ਹੋਰ ਕਵੀ)

1. ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦੁੱਦੀਨ ਮਸਊਦ ਗੰਜ ਸ਼ਕਰ (1173-1266 ਈ.)
2. ਸ਼ਾਹ ਮੀਰਾਂ ਜੀ ਚਿਸ਼ਤੀ ਬੀਜਾਪੁਰੀ (----1496 ਈ.)
3. ਫਰੀਦ ਸਾਨੀ ਜਾਂ ਸ਼ੇਖ ਬਹਿਰਾਮ ਜਾਂ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦੁੱਦੀਨ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ (1450-1575 ਈ.)
4. ਸ਼ਾਹ ਬੁਰਹਾਨੁੱਦੀਨ ਜਾਨਮ (---- 1582 ਈ.)
5. ਖ਼ਾਜਾ ਮੁਹਕਮ ਉੱਦੀਨ ਅਸੀਰ ਅਵੇਸੀ (1890-1977 ਈ.)
6. ਖਲੀਫਾ ਮੁਹੱਮਦ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ (1890-1977 ਈ.)

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਸਾਬਿਰੀ ਸਿਲਸਿਲਾ

1. ਸੱਯਦ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜਾਲੰਧਰੀ (1839-1925 ਈ.)

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

ਸਿਲਸਿਲਾ ਕ੍ਰਾਂਦਿਰੀਯਹ ਜਾਂ ਗੌਸੀਯਹ

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਸਿਲਸਿਲੇ :

- ਕ੍ਰਯੂਮੀਸ਼ੀਆ • ਬਹਿਲੋਸ਼ਾਹੀ • ਮੁਕੀਮਸ਼ਾਹੀ
- ਨੌਸ਼ਾਹੀ • ਹੁਸੈਨਸ਼ਾਹੀ • ਮੀਆਂ ਖੇਲ ਆਦਿ

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜਾਬੀ-ਕਵੀ

1. ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ (1539-1599 ਈ.) ਕ੍ਰਾਂਦਿਰੀ ਮਲਾਮਤੀ
2. ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ (1629-1691 ਈ.) ਸਰਵਰੀ ਕ੍ਰਾਂਦਿਰੀ 115
3. ਸ਼ਾਹ ਸਰਫ ਬਟਾਲਵੀ (1640-1724 ਈ.)
4. ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ (1680-1746 ਈ.)
5. ਸ਼ਾਹ ਮੁਰਾਦ (----- 1702 ਈ.)
6. ਅਲੀ ਹੈਦਰ (1690-1785 ਈ.)
7. ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲੁੱਦੀਨ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ (----- 1738 ਈ.)
8. ਸੱਯਦ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕ੍ਰਾਂਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਬਟਾਲਵੀ (1695-1764 ਈ.)
9. ਮੀਆਂ ਜਾਨ ਮੁਹੰਮਦ (1731-1805 ਈ.)
10. ਸ਼ਾਹ ਇਨਾਇਤ ਦਰਵੇਸ਼ ਉਰਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਮਰਦਾਨ (18ਵੀਂ ਸਦੀ ਈ.)
11. ਅਬਦੁਲ ਵਹਾਬ ਸੱਚਲ ਸਰਮਸਤ (1740-1826 ਈ.)
12. ਸੱਯਦ ਗ਼ੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ ਰੁਹਤਕੀ (1749-1819 ਈ.)
13. ਬੇਦਿਲ ਫ਼ਕੀਰ ਉਰਫ਼ ਕ੍ਰਾਂਦਿਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਬੇਦਿਲ (1814-1869 ਈ.)
14. ਹਦਾਇਤੁੱਲਾਹ (1838-1929 ਈ.)
15. ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਨ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮਸਕੀਨ ਗੁਜਰਾਤੀ (1857- ----ਈ.)
16. ਹਜ਼ਲ ਪੀਰ ਮਿਹਰ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਗੋਲੜਹ ਸ਼ਰੀਫ਼ (1859-1937 ਈ.)
17. ਫ਼ਕੀਰ ਰਾਜੀ (1930----- ਈ.)

- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟਿੱਪਣੀ

ਅਧਿਆਇ ਛੇਵਾਂ

ਸੁਹਰਾਵਰਦੀ ਤੇ ਮਲਾਮਤੀ ਸਿਲਸਿਲੇ

- ਜਲਾਲੀ • ਮਖ਼ਦੂਮੀ • ਮੀਰਾਂਸ਼ਾਹੀ • ਇਸਮਾਈਲਸ਼ਾਹੀ
- ਦੌਲਾਸ਼ਾਹੀ • ਲਾਲ ਸ਼ਾਹ ਬਾਜੀਆ • ਸੁਹਾਗੀਆ • ਰਸੂਲਸ਼ਾਹੀ

1. ਹਾਫਿਜ਼ ਜਮਾਲ ਅੱਲਾਹ ਮਜ਼ਹਰ

ਅਧਿਆਇ ਸੱਤਵਾਂ

ਨਕਸਬੰਦੀ ਸਿਲਸਿਲਾ

- ਨਕਸਬੰਦੀ ਮੁਜੱਦਦੀਆ

ਅਧਿਆਇ ਅੱਠਵਾਂ

ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿਲਸਿਲੇ

- ਉ. ਨੌਸ਼ਾਹੀ ਸਿਲਸਿਲਾ : • ਪਾਕ ਰਹਿਮਾਨੀ • ਸਚਿਆਰੀ
1. ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਬਾ ਨੌਸ਼ਹ ਗੰਜ ਬਖ਼ਸ਼ ਫੂਰੇਵਾਲਾ (1552-1654 ਈ.)
2. ਹਾਸਿਮ (1752-1821 ਈ.)
3. ਸਾਈ ਮੌਲਾ ਸ਼ਾਹ (1867-1941 ਈ.)
4. ਸਰੀਫ਼ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਨੌਸ਼ਾਹੀ (1907-1983 ਈ.)
- ਅ. ਸੱਤਾਰੀ ਸਿਲਸਿਲਾ
- ੲ. ਕੁਲੰਦਰੀਯਹ ਸਿਲਸਿਲਾ
- ਸ. ਉਵੇਸੀ ਤੇ ਹ. ਮਦਾਰੀ ਸਿਲਸਿਲੇ
- ਫੁਟਕਲ ਕਵੀ
1. ਸ਼ਾਹ ਹਬੀਬ (17ਵੀਂ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਈ.)
2. ਫਰਦ ਫ਼ਕੀਰ (1704-1800 ਈ.)
3. ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਖੁਲਦੀ (1792-1862 ਈ.)
4. ਅਕਬਰ ਛਿਦਰਵੀ (1835-1934 ਈ.)
5. ਖ਼ਾਜਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਰੀਦ (1843-1901 ਈ.)
6. ਸਾਈ ਅਹਿਮਦ ਦੀਨ (1888-1953 ਈ.)
7. ਹਕੀਮ ਸਫ਼ਦਰ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਲੁਕਮਾਨਵੀ (1896-1952 ਈ.)
8. ਗ਼ੁਲਾਮ ਜੀਲਾਨੀ (20ਵੀਂ ਸਦੀ ਈ.)
9. ਵਲਾਇਤ ਸ਼ਾਹ
10. ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ
11. ਪੀਰੋ
12. ਸੂਫੀ, 13. ਸ਼ਾਹ ਕੁਲੰਦਰ 14. ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ
15. ਸ਼ਾਹ ਮਕੀਮ
16. ਆਕਿਲ ਸ਼ਾਹ 17. ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਸ਼ਾਹ
18. ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਸ਼ਾਹ 19. ਸ਼ਾਹ-ਰਸ਼ੀਦ 20. ਖ਼ਾਨ
21. ਜਾਨਾ 22. ਲਾਲ ਗ਼ੁਲਾਮ 23. ਅਹਿਮਦ

24. ਮਹਿਮੂਦ 25. ਗਾਜ਼ੀ 26. ਫਿਦਵੀ
 27. ਖੁਸ਼ੀ 28. ਮਿਸਕੀ, ਜਲਾਲ, ਨੂਰ, ਲਾਹਰ, ਤਾਹਰ,
 ਹਿਮਾਦਾ ਸ਼ਾਹ, ਤਕੀ ਸ਼ਾਹ ਆਦਿ

ਅਧਿਆਇ ਨੌਵਾਂ

ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ-ਕਵਿਤਾ

1. ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਅਬਦੁੱਲਾਹ ਲਾਰਵੀ
2. ਸਾਈਂ ਕਾਦਿਰ ਬਖਸ਼
3. ਰਹੀਮੁੱਲਾਹ ਬੇਗ
4. ਮੁਹੱਮਦ ਇਸਮਾਈਲ ਈਸਾ
5. ਮੀਆਂ ਨਿਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ
6. ਸਾਈਂ ਫਕ਼ਰ ਦੀਨ ਪੁਣਛੀ (ਕਾਦਿਰੀ ਸੂਫੀ)
7. ਕਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ
8. ਜ਼ਮਾਨ ਚੰਨ
9. ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੱਮਦ ਖ਼ਾਦਿਮ

ਅੰਤਿਕਾ 1

ਆਧਾਰ ਗ੍ਰੰਥ :

1. ਪੰਜਾਬੀ
2. ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ
3. ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ
4. ਕ਼ਰਾਨਿ ਪਾਕ (ਪਾਠ ਤੇ ਟੀਕੇ)
5. ਓ. ਪਤ੍ਰ ਪਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ)
 ਅ. " " (ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ)